

ANDORKA RUDOLF

KIEGÉSZÍTÉS A MOBILITÁSVITÁHOZ

Azt követően, hogy Örkény Antal kritikájára megírtam a válaszcikkemet a *Replika* számára, Örkény Antal átdolgozta tanulmányát, továbbá interjú készült Harcsa Istvánnal. A szerkesztőség azt javasolta, hogy ezekre néhány sorban reagáljak.

Örkény Antal kritikájához nem kívánok további észrevételeket fűzni, korábbi megállapításaimat fenntartom. Szeretném azonban leszögezni, hogy Örkény változtatott cikkén, nehogy az olvasónak az a benyomása legyen, hogy az írásában nem is szereplő megállapításokkal vitatkozom, illetve benne szereplő gondolatokat hiányolok.

Harcsa István kijelentéseihez néhány pontosító megjegyzést fűznék:

1. Harcsa azt mondja, hogy a szociológia – hogy fennmaradjon – igyekezett kompromisszumokat kötni és később mintegy ennek bizonyítására megemlíti, hogy a vezetők rekrutációját nem feszítettük. Szeretném megjegyezni, hogy a vezetők mobilitását az értelmiségétől az Andorka–Harcsa–Kulcsár *A társadalmi mobilitás történeti tendenciái* című könyvben (1975) elkülönítve vizsgáltam az 1962–1964. évi adatfelvétel alapján. Az értelmiségtől elkülönítve közöltük a vezetők mobilitási adatait az 1973. évi mobilitási felvétel alapján is a *Társadalmi mobilitás* (1981) kiadványban. Külön elemeztem a vezetők mobilitását 1982-ben megjelent összefoglaló mobilitáskönyvemben is. Kétségtelen, hogy sem az adatok, sem az elemzések nem tökéletesek, egyszerűen azért, mert az összes keresők 0,5-1,0 százalékát alkotó felsővezető rétegből, az igazi „hatalmi elitből” szükségképpen olyan kevesen (maximum 250 személy) kerülnek bele a félszázalékos vagy ennél is kisebb mintákba, hogy megoszlasukból csak a legnagyobb óvatossággal lehet következtetéseket levonni. A közép- és alsóvezetők (például községi tanácselnökök, mezőgazdasági termelőszövetkezeti elnökök) mobilitása pedig teljesen eltér a felsővezetőkéétől.

2. A saját és az apai társadalmi helyzet kétszámjegyű kódolását már az 1962–1964. évi felvételnél bevettük, s az 1973. évi felvételnél tökéletesítettük. 1982-ben megjelent könyvemben részletesen elemeztem az értelmiségen, a szakmunkásokon stb. belül így kialakított alrétegek mobilitási viszonyait, kimutatva, hogy ezen alrétegek mobilitása lényegesen különbözik.

3. A második gazdaság hatása a társadalmi rétegződésre 1973-ban, sőt még 1983-ban sem volt olyan jelentős, hogy miatta el kellett volna vetni a „Fergeféle” rétegmodellt. Míg a mezőgazdasági fizikaiak és a falun lakó munkások szinte mind részt vettek a mezőgazdasági kistermelésben, más rétegek tagjai ekkor még csak igen kis arányban kapcsolódtak be a második gazdaságba. Ezért a második gazdaság csökkentette, de alapvetően nem változtatta meg a különbségeket. Az természetesen nyitott kérdés, hogy milyen társadalmi kategóriákat kell majd az elkövetkező évekre tervezett mobilitásvizsgálatban alkalmazni.

4. Valóban mindig értéknek tekintetem a mobilitási folyamatokban érvényesülő esélyegyenlőséget. Ezt természetesen egy társadalom sem érte el, sőt meg sem közelítette, de azt, hogy az esélyek egyenlőtlensége csökken, a társadalomra nézve jónak tartottam és tartom ma is. Viszont mindig hangsúlyoztam, hogy a mobilitási folyamatokba történő adminisztratív beavatkozást helytelennek és többé-kevésbé hatástalannak tartom. Elsősorban az oktatás kiterjesztésével és az oktatási feltételek egyenlőbbé tételével látom a „nyitott társadalom” eszményét megközelíthetőnek. Az egész kérdéskörrel részletesebben írtam az Örkénynek adott válaszomnak a „nyitottsággal” foglalkozó részében.

5. Első mobilitástanulmányaimtól eltekintve mindig azon az állásponton voltam, hogy a mobilitás elemzésére használt rétegmodell nem fejez ki egyértelmű társadalmi hierarchiát. Ezért vezettem be a „fölfelé” és „lefelé” mobilitás helyett a „főirányú” és „ellenirányú” mobilitás fogalmát. A vezető és az értelmiségi rétegbe történő átlépést viszont valóban „fölfelé” irányuló mobilitásnak tekintem. Harcsa István kétségbe vonja, hogy az értelmiségbe való bejutás minden esetben előnyös lett volna. Ezen érdemes lenne vitatkozni. Szeretnék azonban arra emlékeztetni, hogy Konrad György és Szelényi Iván könyve az értelmiségről azt a korábbi elemzési szempontot támasztotta alá, hogy az értelmiség helyzete jobb, mint a vezetők kivételével minden más rétegé, s ezért az oda való bejutás előnyös mobilitási lépés.

6. Harcsa István sokkal határozottabban fogalmazza meg azt az Örkény által is jelzett kritikát, hogy a nyugat-európai viszonyok közt kialakult fogalmakat (köztük a társadalmi rétegek fogalmait) és módszereket helytelen volt a szocialista társadalmakra alkalmazni. Nyilván minden társadalom egyedi, nem teljesen összehasonlítható más társadalmakkal (tehát a teljes összehasonlíthatóság problémája nemcsak a kapitalista és szocialista társadalom összehasonlításakor merül fel). A mobilitás kutatásával és nemzetközi összehasonlításával foglalkozó külföldi szociológusok túlnyomó többsége azonban láthatóan azon az állásponton van, hogy az országonkénti eltérések ellenére (amelyeket az elemzésnél persze figyelembe kell venni, lásd például a K. Zagórskival készített magyar–lengyel összehasonlítást) értelmes eljárás a szokásos rétegeket (amelyek lényegében azonosak a Ferge-féle rétegekkel) használni a mobilitáselemzésben minden fejlett országban, sőt az a törekvés, hogy az összehasonlítás érdekében azonos rétegeket alkalmazzunk.

Végül azt szeretném megjegyezni, hogy az 1973. és 1983. évi mobilitási átfelvételek olyan formában hozzáférhetőek, hogy bárki végezhet másodfokú elemzéseket a saját elméletei, szempontjai és társadalmi kategóriái alapján.